

*Рубан Ю.Г.**

ПАРТНЕРСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЗІ СХІДНИМИ СУСІДАМИ У ЗМІЦНЕННІ ДЕМОКРАТІЇ ТА ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті формулюється проблема співпраці країн-учасників Східного партнерства з Європейським Союзом у сфері зміцнення демократії і доводиться необхідність нового розуміння національної ідентичності для підвищення його ефективності.

Ключові слова: демократія, національна ідентичність, Європейський Союз, Східне партнерство

В статье формулируется проблема сотрудничества стран-участниц Восточного партнерства с Евросоюзом в сфере укрепления демократии и доказывается необходимость нового понимания национальной идентичности для повышения его эффективности.

Ключевые слова: демократия, национальная идентичность, Европейский Союз, Восточное партнерство.

The article formulates the problem of European Union cooperation with the countries-participants of the Eastern Partnership in democracy strengthening and argues the necessity of a new notion of national identity for it's efficiency increasing.

Key words: democracy, national identity, European Union, Eastern Partnership

Постановка проблеми. Події, що відбулися на початку 2011 року в Тунісі, Єгипті, Ємені, Йорданії змушують критичніше оцінити ефективність Середземноморського партнерства, започаткованого Європейським Союзом у 2008 році. Весь цей час Євросоюз демонстрував, що вважає режими в цих країнах адекватними партнерами для розбудови демократії. Натомість, як це тепер стало очевидно, суспільство в цих країнах вважало інакше.

Безініціативність політики ЄС в ситуації розгортання кризи лише підтверджує припущення про те, що справжньою метою партнерства і причиною підтримки авторитарних режимів було запобігання появі нових міграційних потоків. Спочатку стабільність, потім свобода і демократія – так можна оцінити ключовий принцип політики Середземноморського партнерства.

Проблема зі стабільністю полягає в тому, що вона не заміняє єдність, необхідну для демократії, а лише імітує її. Євросоюз унікав оцінок природи цієї стабільності, часто репресивної, натомість акцентуючи на дотриманні виборчих процедур як шляху до демократії.

* здобувач докторського ступеню Національної академії державного управління при Президентові України, кандидат технічних наук

Розвиток подій на арабському Сході демонструє проблемність такого підходу. Протиріччя між публічними оцінками і реаліями на одному напрямі європейського сусідства змушує по-новому поглянути на ближчу Україні програму Східного партнерства. Недавні події в Білорусі, проблемність українського демократичного розвитку свідчать про обмеженість її результатів.

«М'яка сила» Євросоюзу не дає бажаної підтримки демократії поруч з його кордонами, програми партнерства погано корелюють із внутрішніми процесами в сусідніх країнах. Європейське бачення розвитку громадянського суспільства входить в протиріччя з реаліями створення «антигромадянського суспільства», проаналізованими в роботі [1]. Досвід правового врегулювання конфліктів не приймається розділеними суспільствами, в яких кожне судове рішення тлумачиться в категоріях перемоги однієї групи над іншою. Пропоновані з боку ЄС підходи до забезпечення прав меншин виглядають неадекватними в ситуації реальних загроз територіальній цілісності. Все це свідчить про проблемність самих основ демократичного партнерства Європейського Союзу зі східними сусідами.

Метою статті є аналіз політичної комунікації Європейського союзу зі східними сусідами у контексті зміцнення демократії і національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, існує цілий ряд специфічних для кожної країни причин низької результативності Східного партнерства. Наприклад, виведення питання про територіальну цілісність Грузії за межі порядку денного Росія-ЄС чи неготовність Євросоюзу запропонувати Білорусії реалістичний проект демократичного транзиту. Існують і загальні причини: від скромних фінансових можливостей до неготовності політичних еліт країн-учасників переглянути свої політичні практики. Серед цих причин в статті виокремлюється і докладніше розглядається одна - складність адаптації до умов Азербайджану, Білорусії, Вірменії, Грузії, Молдови і України того концепту національної ідентичності, який пропонується з боку Європейського Союзу як модель для наслідування з метою демократичного розвитку.

Можна стверджувати, що через певну політичну мотивацію, аналіз якої виходить за межі цієї статті, у програмах партнерства ЄС з сусідами домінує процедурно-погоджувальний погляд на демократію, докладно розкритий Чарльзом Тіллі. Він показує генезу такої форми ліберальної демократії у європейських країнах у період з кінця 1940-х до початку 1980-х років і її зв'язок, з конкретною історичною ситуацією. Зокрема, автор підкреслює важливість таких повоєнних факторів, як однорідний соціальний склад населення, втома суспільств від екстремізму і готовність до погодження інтересів [2, с. 16].

Важливим був і негативний досвід міжвоєнної Ліги націй, який, як показує Марк Ма-зовер, сформував обережне ставлення європейських політиків до концепцій колективних прав національних меншин [3, с.57-60, 287-288]. Ця обережність відчувається і тепер, коли, наприклад, стаття 2 Лісабонського договору утверджує «повагу до прав осіб, що належать до меншин».

Важливо пам'ятати, що в ході повоєнного врегулювання державами-переможцями фактично був підтверджений і реалізований один з постулатів інтегрального націоналізму – про моноетнічність держав. На думку їхніх лідерів, гарантією європейського миру мала стати тотожність мовних і державних кордонів, в першу чергу у Центральній і Східній Європі. Формування таких кордонів відбувалося за допомогою таких заходів, які пізніше отримали назву «етнічних чисток». Виселення етнічних українців Західної Галичини в ході «операції Вісла» було лише одним з епізодів реалізації ідеї етнічної гомогенності держав.

Демократія змогла продемонструвати свою ефективність у багатьох європейських країнах, бо спиралася на цілісну національну ідентичність, що формувалася-конструю-

валася-модифікувалася завдяки специфічному історичному контексту: в умовах економічного зростання, формування соціальної держави (welfare state), етнічної однорідності, гарантій зовнішньої безпеки з боку НАТО і США. Результати цього процесу оцінювалися європейськими політиками і експертами цілком позитивно.

В політичній комунікації урядів ЄС тривалий час домінували концепти «конституційного патріотизму» і «мультикультуралізму», що передбачали забезпечення демократичної єдності громадян завдяки їх відданості спільним ліберальним цінностям, сформульованим і представленим поза конкретним історико-культурним контекстом. Активним прихильником і захисником політик, що спиралася на ці концепти, був Юрген Габермас, який доводив, що в Об'єднаній Європі майбутнє належить саме такій ідентичності [4, с. 157]. Його позиція спирається на фундаментальну критику домінуючих у ХІХ - першій половині ХХ століття поглядів на соціальні і культурні норми, розкриття в них механізмів виробництва і підтримання несправедливих систем соціального панування, пригнічення за расовою, гендерною та іншими ознаками.

Не уникли цієї критики і поняття різних колективних ідентичностей, в тому числі національної. Результат цих інтелектуальних зусиль Кевін Платт формулює таким чином: «Політологи, в союзі з представниками інших дисциплін, розробили фундаментальну критику поняття нації та націоналізму і зійшлися на тому, що національна ідентичність конструюється історично, постійно змінюється й ідеологічно накладається на сучасні соціальні інститути» [5, с. 38].

Свій позитивний досвід укорінення демократії держави-засновники передали Європейському Союзу разом з впевненістю у його універсальності. Євросоюз не ставить питання про створення окремого законодавства, спрямованого на захист прав меншин, в його законодавстві немає навіть власного визначення поняття «національна меншина». Ці питання, на думку країн-членів, регулюються національним законодавством і при потребі мають додатково регулюватись шляхом імплементації документів Ради Європи. Як відзначає Габріел Тоггенбург, «фактично Євросоюз поведився так, ніби захист прав меншин мав бути експортним продуктом, не передбаченим для внутрішнього споживання» [6, с. 2].

На фоні загального оптимізму перші питання почали з'являтися з появою в країнах Європи чисельних іммігрантських громад. В ситуації економічного зростання і гострої потреби в робочій силі уряди Великобританії, Франції, ФРН, Нідерландів заохочували приїзд працівників зі своїх колишніх колоній, з Півдня Європи, з Близького і Середнього Сходу. Це призвело до неоднозначних, з точки зору цілісності національної ідентичності, наслідків.

Наприклад, до ФРН у період від 1960 до 1973 року лише в межах міжурядових угод прибули біля 2 млн робітників з Італії, Іспанії, Португалії та Туреччини, до яких приєдналися їх родини [7, с. 335]. Так було започатковані важливі етнічні і соціальні зміни в німецькому суспільстві. Сьогодні «іноземці» (Auslander) становлять 9 відсотків її населення, що робить Німеччиною другою, після США, країною іммігрантів. Проте проблема не просто в кількості. Виявилось, наприклад, що найбільшу кількість іммігрантів становлять не висококваліфіковані представники середнього класу зі Стамбулу чи Анкари, а малоосвічені жителі сільських районів Анатолії. Для їх родин характерними є тривале безробіття, консервативний уклад життя відповідно до ісламських традицій, відсутність практики спілкування німецькою мовою. Їх громади – це специфічне ізольоване соціально-культурне середовище, що перешкоджає їх соціалізації і не заохочує набуття інтелектуальних навичок, потрібних для користування «соціальними ліфтами».

Склалася ситуація, коли кожні 70 працюючих німців через посередництво соціальних інституцій виплачують допомогу 30 іммігрантам свого віку. На фоні загального старіння населення це створює загрозову економічну, політичну і соціальну ситуацію, а тому вимагає термінового коригування основ німецької соціальної держави і, відповідно, нового розуміння національної ідентичності.

Ще більше питань виникло після розширення ЄС на Схід. Вирішення соціальних і економічних проблем наштовхувалося на різні позиції національних громад, етнічний фактор став вагомим у політиці, питання єдності багатоетнічних суспільств важко вирішувались засобами «конституційного патріотизму» всередині ряду країн Центральної і Східної Європи і призводили до ускладнення стосунків між ними. Соціальні проблеми таких етнічних груп, як румунські роми, випробовують на міцність стан демократії і гарантії прав людини у державах «старої Європи».

У жовтні 2010 року всі світові ЗМІ розповсюдили визнання канцлера ФРН і лідера ХДП Ангели Меркель: «Мультикультуралізм не працює». А ще раніше голова політично невіддільного від християнських демократів баварського Християнсько-соціального союзу Хорст Зеєхофер висловився ще чіткіше: «Ми виступаємо за керівну роль німецької культури і проти мультикультурності. Мультикультуралізм мертвий». Ці заяви означають початок суттєвого повороту у здійсненні політики національної ідентичності, спрямованої на реалізацію національних інтересів Німеччини.

Подібне визнання зробив і прем'єр-міністр Великобританії Девід Камерон: «Ми дозволили собі послаблення нашої колективної ідентичності. Під впливом доктрини мультикультуралізму ми заохотили різні культури жити різними життями, окремо одна від одної і окремо від головного культурного русла» [8]. В цій країні до економічних і соціальних проблем, породжених розмиванням цілісної національної ідентичності, додалася ще й проблема тероризму. Проблема у сфері національної ідентичності створила вагому загрозу британській демократії і національній безпеці.

Частина суспільства, нехай і незначна, культивує і демонструє непримиренну ворожість до засад його існування. Мова йде про протистояння, яке не може бути припинене в межах концепції мультикультуралізму, і про ідентичність, яка не може стати частиною цілісної національної ідентичності. Традиційна для повоєнної Європи демократична процедура зближення і погодження позицій, спрямована на розрядку потенційних антагонізмів у суспільних відносинах, вже починає погано працювати в Євросоюзі. Ще менше шансів працювати ефективно вона має в розділених, антагоністичних, а часом і конфліктних суспільствах країн-учасників Східного партнерства.

Євросоюз заохочує «експорт» до цих країн актів законодавства Ради Європи, щодо яких всередині його самого немає одностайної позиції країн-учасників. Та ж Європейська хартія регіональних мов або мов меншин не ратифікована багатьма впливовими країнами ЄС, зокрема ні Францією, ні Італією, ні Бельгією. Для покращення демократичного партнерства потрібний пошук нових підходів.

Напрямок пошуку нового розуміння ідентичності і демократії формулює Шанталь «Муфф»: «Головне питання не в тому, щоб прийти до загальної згоди, тому що це потребує створення таких «нас», яким би не протиставлялись ніякі «вони», адже це неможливо, бо необхідною умовою «нас» є розмежування з «ними». Правильно функціонуюча демократія потребує конфронтації демократичних політичних позицій. Якщо вона зникає, з'являється небезпека зіткнення між цінностями, що не підлягають обговоренню, або есенціалістськими формами ідентифікації» [9, с. 61].

Висновки. З урахуванням такого підходу, партнерство Європейського Союзу з Україною і іншими країнами-учасниками Східного партнерства у сфері зміцнення демократії

має спиратися на взаємодію у конструюванні демократичної національної ідентичності в процесі протистояння позицій, якого неможливо уникнути. Результат такого конструювання не може оцінюватись лише на основі дотримання виборчих правил. Підтримка демократії вимагає оцінки демократичності позицій, які перебувають у конфронтації, а не дипломатичного очікування їх зближення завдяки конституційним виборчим і парламентським механізмам. Новий історичний контекст для демократії вимагає нових поглядів і нових рішень.

Література

1. Мотрошилова Н. О современном понятии гражданского общества [Текст] // [Мотрошилова Наталья] Вопросы философии, 2009. - №5. - С. 48-62.
2. Тилли Ч. Демократия. [Текст] / [Тилли Чарльз] М.: Европа, 2008. - 468 с.
3. Mazover Mark. Dark Continent: Europe's Twentieth Century. – NY: Vintage Books, 2000. – 487 p.
4. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії. [Текст] / [Габермас Юрген] - Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
5. Кевин М. Ф. Платт. Зачем изучать антропологию? Взгляд гуманитария: вместо манифеста [Текст] // [Кевин М. Ф. Платт] Новое литературное обозрение. - № 106. – 2010. - С. 34-46.
6. Toggenburg Gabriel. A Remaining Sphere or a New Part? The Unions Role vis-à-vis Minorities After the Enlargement Decade. European University Institution Working Paper LAW. - №2006/15.
7. Judt Tony. Postwar: A History of Europe Since 1945. - NY: Penguin Books, 2005. – 933 p.
8. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.number10.gov.uk/news/speeches-and-transcripts/2011/02/pms-speech-at-munich-security-conference-60293>
9. Муфф Ш. Демократия в многополярном мире [Текст] // [Муфф Шанталь] Прогнозис. - №2. – 2009. - с. 59-71.